

מפתחות הגשמים*

מאת ה.ז. הירשברג

ספרי הערבים על חייו ומעשיו של מוחמד, שליח האיסלאם, מקדישים מקום נכבד לסיפורי האותות, שקדמו להולדתו, והנבואות שבישרו את בואו. ביניהם מוצאים אנו מעשה באבן היבאן. חכם יהודי מסוריה (הכוונה לארץ-ישראל, וכן נאמר במקום אחד במפורש, שהאיש היה תושב ירושלים), אשר בא להתיישב במדינה שנים מספר הולדת מוחמד. לפני מותו גילה, שעזב את ארצו, ארץ זבת חלב ודבש, ועבר אל מדבר ערב, מפני שכאן עתיד להופיע הנביא, אשר לו מצפים היהודים (1).

על אופיו ומעשיו של אבן היבאן מספרים כדברים הללו:

"באללה! מעולם לא ראינו בין אלה, שאינם מתפללים את חמש (תפילות החובה של האיסלאם) אדם העולה עליו. הוא ישב אתנו, ובהיעצר (השמים מלאת) מטר היינו אומרים לו: צא אבן היבאן ובקש גשם בעדנו! הוא היה אומר: באללה! לא (אבקש) עד שתגישו לפני את תרומתכם לצדקה. אמרנו לו: כמה? ויאמר: סאה מן התמרים או שתי מידות מן השעורה. ויאמר (המספר) והפרשנו זאת. אח"כ היה יוצא אתנו אל שדה חריש שלנו ומבקש מאת אללה גשם בשבילנו. ובאללה! טרם כילה את (עניין) מושבו בא ענן והשקה אותנו מים. כן עשה לא פעם ולא פעמיים ולא שלוש פעמים (2).

מגמת הסיפור על אבן היבאן ברורה. מעשיו בשנות בצורת מוכיחים, שהיה איש האלוהים ודומה לנביאים הקדמונים. לכן גם נתגלה לו הרז באיזו ארץ ובאיזו מסיבות יופיע הנביא. לא נדון כאן בשאלה עד כמה מדויקת ומתאימה לאמת היא הדעה שבין היהודים, ובייחוד אלה היושבים בארץ ערב, נפוצו באותה תקופה השמועות על ביאתו הקרובה של המשיח (3). כאן נתעכב רק על המעשה, שאבן היבאן היה מתפלל על גשמים בשנות בצורת ונענה.

המעשה עצמו אינו אגדה, אשר בדו אותה המוסלמים. סיפורים כאלה מצויים לרוב בספרותנו. שמואל קרא אל ה' בימי קציר חטים ויתן ה' קולות ומטר (4); בידו של אליהו הנביא נמסר מפתח הטל והמטר (5). במשנה, בירושלמי ובבבלי נזכרים כמה

(*) מזמרת הארץ, מסורת ערב וממרכולת שבא מנחה מוגשת ליצחק בן-צבי, חוקר קדמוניות ישראל ואיש המעשה, הנושא בלבו את חזון העתיד.

(1) ר' אבן השאם, ע' 135 ואילך; אבן סעד, טבקאת א', א', ע' 104 ואילך; אבן כת'יר, אלכנדיה ואלגהאיה (הוצ' מצר, 1932) ב', ע' 310; ד', ע' 80; ועי' ספר הישוב ב' (בעריכת אסף ומאיר), ע' 15; 85.

(2) לפי נוסח אבן השאם במקום הנ"ל.

(3) לענין זה נקדיש מאמר מיוחד; ועי' הירשברג, *Der Diwan des as-Samau'al ibn*

Ādija, Ss. 25; 60

(4) ד' שמו"א י"ב, י"ז.

(5) ר' מלכ"א י"ז, י"ח.

וכמה אישים, אשר בכוח תפילתם ובקשתם הורידו גשמים. המפורסם ביניהם הלא הוא חוני המעגל. עליו מסופר: אמרו לו לחוני המעגל: התפלל, שירדו גשמים. אמר להם, צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו. התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו: רבש"ע, בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן בית לפניך. נשבע אני בשמך הגדול, שאיני זו מכאן, עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפין. אמר, לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות, שיחין ומערות. התחילו לירד בזעף. אמר, לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון, ברכה ונדבה. ירדו כתיקונן. עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים. באו ואמרו לו: כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל שילכו להן⁶.

חוני המעגל היה בן דורו של שמעון בן שטח. גם בין צאצאיו היו מבקשי מטר: אבא חלקיה היה בן בנו של חוני וכשהיה העולם צריך לגשם היו רבנן שולחים אליו והיה מבקש רחמים ובא הגשם... חנן הנחבא היה בן אחותו של חוני המעגל, כשהעולם היה צריך לגשם היו רבנן שולחים אליו תינוק של בית רב והיה אוחז בשיפולי בגדו ואומר: אבא אבא, תן לנו גשם! אמר (חנן) לפני הקב"ה: רבש"ע עשה בשביל אלו, שאין מכירין בין אבא הנותן מטר לאבא שאינו נותן מטר⁷.

נקדימון בן גוריון, עשיר, שחי בימי בית-המקדש, לווה שנים-עשר מעיינות מים בשביל עולי רגל. משהגיע זמן הפרעון ולא ירד מטר, נחטטף ועמד בתפילה. מיד נתקשרו השמים בעבים וירדו גשמים. אח"כ התפלל ונתפזרו העבים וזרחה החמה. הוא היה אחד משלושה (עם משה ויהושע), שזרחה החמה בעבורם⁸.

התנא רבי חנינא בן דוסא היה הולך בדרך וירד גשם, אמר לפניו: רבש"ע, כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער. פסק הגשם. כשבא לביתו אמר לפניו: רבש"ע, כל העולם כולו בצער וחנינא בנחת. וירד הגשם⁹. לא כל מי שהיה גדול בתורה, היתה תפילתו נשמעת. רבי אליעזר ירד בתענית ציבור לפני התיבה ולא נענה! רק אחרי שקרא לעם: התקינו לעצמכם קברים, כי כל־ייה נשקפה לנו, והאנשים געו בבכי, ירדו גשמים! שוב פעם ירד ולא נענה, ירד אחריו רבי עקיבא ונענה מפני שהיה מעביר על מידותיו¹⁰. רבי גור תענית ולא ירד גשם. ירד אילפא (ויש אומרים רבי אילפא) ואמר: משיב הרוח ונשב הרוח, מוריד הגשם ובא הגשם¹¹.

גם בין אמוראי ארץ-ישראל היו אישים, שבקשתם על הגשם היתה רצויה ומקובלת. רבי חייא בר לולייני שמע את העננים אומרים זה וזה: נלך ונוריד מים בעמון ומואב. אמר לפניו: רבש"ע, כשנתת תורה לעמך ישראל חזרת על כל אומות העולם ולא קיבלוה, ועכשיו אתה נותן להם מטר? שפכו (את המים) כאן! ושפכו אותם במקום. ר' יונה, אביו של רבי מני נענה מיד כשהיה מבקש גשם. הוא היה

(6) ר' מש' תענית פ"ג; בבביתא-תענית כ"ג, ע"א מצויים כמה שינויים, שראוי לציין אותם. כשהגשמים התחילו לירד בזעף אמרו התלמידים לחוני: כמדומין אנו, שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם. חוני נענה להם והתפלל: יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות. בדבר כוחה של ה"עוגה" יש להעיר, כי גם על משה מסופר, שבהתפללו בעד מרים עג עוגה; אדר"ן נוסחא א' כ"א, ע"א. לענין ר' מאמרו של גולדציגהר, *ZDMG*, LXX, S. 272, וגם *E. Kuhn — Festschrift für Zauberkreise*.

(7) ר' תענית כ"ג, ע"ב—כ"ד, ע"א.

(8) ר' שם י"ט, ע"ב—כ', ע"א; ע"ז כ"ה, ע"א.

(9) ר' תענית כ"ד, ע"ב. (10) ר' שם כ"ה, ע"ב. (11) ר' שם כ"ד, ע"א.

יוצא אל השדה, אל מקום עמוק (12), עומד במקום צנוע ומבקש רחמים. לעומת זאת נתקבלה תפילתו של רבי יהודה נשיאה, נכדו של רבי, רק אחרי שהלשה דעתו. ר' חמא בר' חנינא גזר תענית ולא ירד גשם. אמרו לו (הקהל): והלא ר' יהושע בן לוי גזר תענית ובא גשם! אמר להם, הוא אדם אחר (עדיף ממני). אמרו לו: נבוא ונכוון דעתנו, אפשר שישבור הציבור את לבו ויבוא גשם. ביקשו רחמים ולא בא המטר. אמר להם: נחא לכם שיבוא גשם בשבילנו? אמרו לו הן! אמר, רקיע רקיע, כסה פניך (בעננים) — ולא נתכסה. אז אמר כמה עזין פני רקיע! נתכסה ובא גשם. לוי גזר תענית ולא ירד גשם אמר לפניו: רבש"ע! עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך. או בא גשם (13).

בימי ר' תנחומא היו צריכים ישראל לתענית. באו אליהם ואמרו לו. רבי גזר תענית! גזר תענית יום אחד, יום שני, יום שלישי — ולא ירד מטר. עלה ודרש לפני הים. אמר להם: בני התמלאו רחמים אלו על אלו והקב"ה מתמלא עליכם רחמים. עד שהן מתקין צדקה לעניים וכו'. (14).

בין אמוראי בבל יצא שם לרב הונא ורב חסדא (חסידים בב"ב) ורב יהודה, כשואלי גשם שהיו נענים (15). מעניין הוא הסיפור על רבא (חי במאה הדי' אחר ספה"ג): אדם אחד נתחייב מלקות בבית דינו של רבא משום שבעל כותית. רבא ציווה להכותו ואותו אדם מת. הדבר נשמע בחצר שבור המלך. ביקש לצער את רבא. אמרה לו איפרא הורמיו אמו של שבור המלך לבנה: אל יהא לך עסק עם אותם יהודים, כי כל מה שמבקשים מאדונם (האלוהים), הוא נותן להם. אמר לה: מה (הם מבקשים)? אמרה, מבקשים רחמים ובא הגשם. אמר לה: משום שזמן גשמים הוא, אלא יבקשו רחמים עכשיו, בתקופת תמוז ויבא מטר! שלחה (אם המלך) אל רבא: כוון דעתך ובקש רחמים, שיבוא גשם. ביקש רחמים ולא ירד גשם. אמר לפניו: רבש"ע, אלהים באונינו שמענו, אבותינו ספרו לנו, פעל פעלת בימיהם בימי קדם (16), ואנו בעינינו לא ראינו. בא הגשם, עד ששפכו צינורי מחוזא מים לדיגלת (17).

החכמים בבקשם על הגשם היו עורכים את תפילותם ביחידות, שלא בציבור, או היו יורדים לפני התיבה. בשעת תענית ציבור, קבל על ועדה. לתעניות גשמים היה סדר קבוע. לפי המשנה היו מוציאים את התיבה לרחובה של עיר; נותנים אפר מקלה על גבי התיבה ובראש כל הקהל. הזקן שבהם אומר לפנייהם דברי כבושים וקורא לתשובה. אחרי-כן היו מתפללים עשרים וארבע ברכות: שמונה-עשרה של כל יום ומוסיפים עוד שש, כדי לשבור את לב הגאספים ולבקש רחמים על העם הנענה (18).

מכאן שבקשות על הגשם ותעניות גשמים היו שכיחות בארץ-ישראל ובבבל.

(12) השווה תהלי ק"ל, א'.

(13) המעשים בתענ' כ"ה, ע"א. גולדציהר, *Orientalische Studien, Nöldeke gewidmet*, 310, מזכיר מקבילות מעניינות מן האגדה המוסלמית המאוחרת של האַפְרָאִילִיָאָת. יאפְעִי, פְּתָאָב רִוִי' אל ריאחין, ע"ג 225 ואילך, מספר: בימי משה היתה בצורת והעם פנה אליו, שיתפלל לגשמים. אבל תפילתו לא עשתה רושם. אז ביקש את ה' שישקה את הארץ בוכתּ בוחמחד נביא הגויים. בימי דוד היו שלושה אנשים, שתפילתם על הגשם היתה נשמעת.

(14) ר' ב"ר ל"ג, ג'; זיק"ר ל"ד, י"ד.

(15) ר' תענ' כ"ג, ע"ב; כ"ד, ע"ב. (16) ר' תהלי מ"ד, ב'.

(17) ר' תענ' כ"ד, ע"ב. (18) מש' תענ' פ"ב; בבלי וירושלמי שם.

ולכן אין לתמוה אם גם בחצי'האי ערב, בקרב העדה היהודית הגדולה במדינה, נמצא חכם, שיצא לו שם כי בזכות תפילתו יורד המטר בחג'אז (19).

הערבים ידעו את הסיפורים על עזירת הגשם בימי א'ליהו (20) וגם את מעשי שוא'י המטר. אל'לה מסר בידי א'ליהו את מחסני הגשמים לתקופת שלוש שנים. לבסוף ביקש א'ליהו שירד גשם. אז עלתה עב קטנה כגודל מגן מן הים ותתקרב א'ליהו ותכס בעדם את האופק. אל'לה שלח מטר, אשר הירוהו אותם והחיה את ארצם. האנשים התאוננו לפני א'ליהו על הרס הגדרות ועל חוסר זרעים (21).

אופיינית היא האגדה המובאת בספר אגדות הנביאים הערבי: בכבוש אבו מוסא אל'אשערי בימי הח'ליף עמר בן אל'ח'ט'אב את שושן מצא שם בין השאר מחסן אחד סגור וחתום בחותם עופרת. הכובש ציווה לפתוח אותו, אבל במקום האוצרות אשר כנראה פילל למצא שם, ראה ארון ובו מת. על שאלתו השיבו לו אנשי שושן, שאדם זה גר בעראק (בבל). בהיעצר גשם רגילים היו אנשי עראק לפנות אליו והוא היה מתפלל על גשם ונענה. פעם באה שנת בצורת על שושן ותושביה פנו אל העראקים וביקשו להשאל להם את בעל המופת, למען יתפלל בעדם, הם נתנו ערובה של ארבעים איש, כי יחזירו אותו לעראק. אבל אחרי שירד הגשם התחרטו ולא השיבו את האיש לעראק. הוא התיישב ביניהם ובמותו כרו לו את הקבר. אבו מוסא הודיע על המציאה לח'ליף. בהגיע המכתב אל עמר אסף את גדולי חבריו של מוחמד ושאל אותם על עניין זה. איש מהם לא ידע להשיב מי הוא האיש הזה. רק עלי בן אבו טאלב אמר שזהו דניאל החכם, אחד הנביאים, שחי בימי קדם, בזמנו של נבוכדנאצר. עלי סיפר לעמר את כל מעשה דניאל וקורותיו. עצתו היתה, שהח'ליף יצווה להתפלל בעד דניאל ולקבור אותו במקום, שאלי לא יוכל איש לבוא. אבו מוסא ציווה להעביר את מי נהר שושן באפיק אחר. לדניאל כרו קבר באפיק הישן ואח"כ החזירו את זרם המים למסלולם הקודם (22).

(19) עיין J. Barth, *Berliner-Festschrift*, S. 39 וגם Wensinck, *Mohammed en de Joden* p. 140. סמהודי, ופא אלופא ב', ע' 118 מזכיר מקרה, ששבע שנים לא ירד גשם בחג'אז. (20) עלי'מ מלכ"א י"ז-י"ח.

(21) ר' ת'עלבי, קצץ אל'אנביא (הוצ' מצר, 1356 לה'), ע' 217-218. השוה לזה: אמר ר' יוחנן שלושה מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח. ואלו הן: מפתח של גשמים, מפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים... במערב אומרים (אף) מפתח של פרנסה, תענ' ב', ע"א-ע"ב; גם סנה' ק"ג, ע"א; ב"ר ע"ה, ג'; ש"ט ע"ה, ה'; דבר' ז', ו'; אותיות דרבי עקיבא, א"מ, 414; חופת אליהו, שם, 169 א'. שני מפתחות של גשם ושל תחיית המתים היו בידי אליהו ואלישע (תענ' כ"ג, ע"א; סנה' שם, שם). לעומת זאת מונה החדית' חמישה דברים, שהם נסתרים מבני אדם: מה יביא יום מחר, מה טמון ברחם האשה, במה יתפרנס (האדם) ביום מחר, איפה ימות, ומתי יבוא גשם. לדמיון בין ירידת גשמים ותחיית המתים, עי' עוד הירשברג, *Samauel*, ע' 4.

(22) ר' ת'עלבי, קצץ אל'אנביא, ע' 287 ואילך. מעשייה דומה בתכנה מספר ר' בנימין מטודילה על ארונו של דניאל בכוזיסתאן שהיו מעבירים מדי מחצית שנה מרובע עיר אחד אל השני מעבר לנהר, כדי שישפיע שפע של ברכה במידה שווה על כל תושבי העיר, אשר באמצעה עבר נהר. כדי למנוע ביוון המת החליטו בסוף לשים את ארונו של דניאל בתוך ארון של זכוכית ולתלותו מן הגשר, בתוך, בשרשרות ברזל. בימי ר' בנימין עדיין היה הארון תלוי מן הגשר. ועי' אגדות אחרות על ארון דניאל—F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, pp. 298-303. המוסלמית גדול כוחה של תפילת גשמים על קברי הנביאים והקדושים (א'ליא); עי' גולדציהר, *Muham-*

גם מוחמד קלט שמץ מן האגדות על חוני המעגל. כדרכו מדבר הוא ברמזים ומערבב עניינים שונים, אולם העיקר ברור. בין דבריו על תחיית המתים יש סיפור כזה: או כאיש, אשר עבר על פני קריה שוממה על אשיותיה, ויאמר: איכה יחיה אלהים את זאת אחרי מותה; וימיתוהו אלהים מאת שנה; אחר הקימו לתחייה. ויאמר (אלהים): כמה התמהמהת. ויאמר: התמהמהתי יום או מקצת היום. ויאמר: לא, כי התמהמהת מאת שנה והבט אל מאכלך ואל משתיך לא שונו והבט על חמורך. ולמען שיתך אות לבני אדם (עשינו זאת). והבט אל העצמות, איכה נקים אותן — אחר נלבישן בשר. ויהי כאשר הראה לדעת, ויאמר: ידעתי, כי אלהים כל יכור²³).

מפרשי הקוראן המוסלמיים מבארים, שהעיר החרבה היא ירושלים, אשר החרבה נבוכדנאצר; האיש, שעבר עליה הוא ירמיה הנביא או עזיר, היינו עזרא (או אדם שכפר בתחיית המתים)²⁴.

גם במעשה חוני המעגל נזכר שנרדם שבעים שנה²⁵. הקדמת המעשה עד לתקופת חרבן בית ראשון אינה מעשה שרירות של האגדה הערבית. בירושלמי מוצאים אנו סיפור כזה: א"ר יודן גיריא: חוני זה בן בנו של חוני המעגל היה. סמוך לחורבן בית המקדש יצא אל ההר אל פועליו, עד שהיה שם, ירד גשם. נכנס אל מערה, שם ישב, התנמנם ונרדם והיה שקוע בשנתו שבעים שנה, עד שחרב בית המקדש ובבנה פעם שנית. לסוף שבעים שנה התעורר משנתו, יצא מן המערה וראה עולם שנתחלף. מקומות שהיו כרמים, נעשו זיתים, מקומות שהיו זיתים נעשו ורעים. שאל את אנשי המדינה לאמר: מה קול (חידוש) יצא בעולם? אמרו לו: וכי אינך יודע, מה קול בעולם? אמר להם לא! אמרו לו: מי אתה? השיב: חוני המעגל. אמרו לו: שמענו, כשהיה נכנס לעזרה היתה מתמלאה אור! נכנס והאירה. וקרא על עצמו (תהל' כ"ו, א) בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים²⁶.

עתה לא נתפלא בראותנו, שהמוסלמים העבירו הרבה פרטים ממעשי הנביאים והחכמים על מוחמד והשאלו להם גם את סדר הבקשות והתחינות בשעת התפילה על הגשם. מסופר בשם אַנַס בן מאלף, אחד מחבריו הנאמנים של שליח האיסקלאם, אשר מסר אלפי חדיתים (סיפורי מעשים) על מוחמד: בא אדם אל שליח אללה ויאמר: הוי שליח אללה! אבד הצאן ונשתבשו הדרכים (מחמת הבצורת), התפלל אל אללה (שיוריד גשמים)! ויתפלל שליח אללה, וירד הגשם מן יום ההתכנסות (יום הששי) עד יום ההתכנסות שלאחריו. ויאמר (אנס): ויבוא איש אל שליח אללה ויאמר: הוי שליח אללה! נהרסו הבתים ונשתבשו הדרכים

medanische Studien, II, S. 312 מהמוסלמים עבר המנהג אל היהודים; עי' א' בראואר, מנהגי תענית גשמים בכורדיסטאן, ספר מאגנס, ע' 50 וכו'. ראוי לציין שבאותה תקופה ממש, בה חי עמר אבן אלח'טאב, גילו גם את קברי חבריו של דינאל. בדברי הימים הסוריים שהוציא גואידי מסופר, כי במתא מחסיא, שבה ישבו רק יהודים בלבד, נמצא מקום קבורתם של הנביא וחבריו עי' *Noeldeke, Die von Guidi herausge-*

gebene syr. Chronik, ע' 35.

(23) ר' קראן, סורה ב', רנ"ט בתרגומו של י. י. ריבלין.

(24) טבריי, תפסיר ג', ע' 23 ואילך; תאריח' א', ע' 666; ת' על ביי, ע' 290; זמח' שרי

א', ע' 121; ביצ'אוי, לסורה ב', רנ"ט. האגדה המוסלמית הושפעה גם מן הסיפור על ר' עקיבא וחבריו, שהיו מהלכים בהר הבית וראו שועל נס מבין החרבות; עי' מכות בסוף המסכת.

(25) ר' תענ' כ"ג, ע"ב. (26) ר' ירו' תענ' פ"ג, ה"ט.

ואבד הצאן (מחמת ריבוי גשמים)! אז אמר שליח אֶלֶה: אֱלֹהִים! עַל פְּנֵי הַהַרִים והגבעות ואפיקי הוואדי ומקום גידולי עץ! הוא (אנס) אמר: ויקרעו (העננים) מסביב למדינה כצוארון הבגד.⁽²⁷⁾

הבאנו את החדית' ש' אנס בנוסח המקור הקדום, שנשמר. בקבצי החדית'ים, שנאספו בידי חכמי האיטליאנים כעבור שנים שלשה דורות אחרי שנתחבר המקור אשר הזכרנו, בא הסיפור בכמה נוסחאות בתוספות וקישוטים. הדבר קרה ביום ההתכנסות, בשעה שמוחמד עמד במסגד על המִנְבֵּר (הבימה) ונשא את הַחֲפִטָּה (הדרשה). בְּדוֹי אחד ניגש אל מוחמד והתאונן על הבצורת. מוחמד נשא את כפיו וקרא: אֱלֹהִים השקנו! אֱלֹהִים השקנו! אֱלֹהִים השקנו! ויאמר אנס: באֶלֶה! לא ראינו בשמים לא ענן ולא עב ולא דבר אחר (שיריה על גשם). והנה עלתה מאחוריו (ש' מוחמד) עב (קטנה) כמגן וכשהגיעה לִמְחִיצַת השמים התפשטה ואחרי־כן הורידה גשם. הגשם ירד שבוע. בשבוע הבא התפלל מוחמד: אֱלֹהִים! סביב לנו ולא עלינו! על הגבעות וההרים והטירות והשפיים והוואדי ומקום גידולי עץ. הוא אמר, הגשם פסק ונצא ונלך בשמש, מדינה היתה כאילו בכתר (אֶפְרִיל). כי סביב לה ירד הגשם.⁽²⁸⁾

בעודו עלם הראה מוחמד את כוחו בתפילה על הגשם. מסופר, שבני קְרִיש (שבט מוחמד) סבלו מאוד פעם מחוסר גשם. לאשה אחת נתגלה בחלום, שבזכות הנביא בן שבטם ירד גשם. על העם להיטהר ולהתפלל, ועבד אלמִטְלָב (אביו זקנו ש' מוחמד) יצא אל מחוץ לעיר עם כל יוצאי חֲצִיצוֹ להתפלל על המטר. בני קְרִיש עשו כפי שנצטוו – ובזכות הנביא שהיה אז עם סבו, ירד המטר ונתמלאו אפיקי הערוצים מים.⁽²⁹⁾

בזכות מוחמד נתקבלה גם תפילה על הגשם שהתפלל עֲבָאס אחי אביו ש' השליח. בשנת בצורת יצא הח'ליף עמר בן אל־חֲטָאב לבקש גשם. הוא אחז ביד עֲבָאס הזקן, פנה בכיוון הקבלה (אל מכה) ואמר: זהו דוד הנביא. באנו לבקש גשם! ויתקשרו השמים בעננים וירד גשם.⁽³⁰⁾

(27) ר' מאלך בן אנס (מת 179 להג' = 795 אחר ספה"ג), מִנְטָא 'א, ע' 153 (הוצ. מצר, 1348 לה').

(28) ר' אבן סעד א' א', ע' 116 ואילך; אחמד בן חנבל, מִסְנֵד ג', ע' 104; 187; בהארי צחיה, אֶסְתַּסְקָא, §§ 55–81 (ב' 76–84; הוצ' מצר, אל־מְנִירִיה) מנאקב, § 89 (ה', ע' 40); מִסְלִים, צחיה, אֶסְתַּסְקָא ר' ע' 195 ואילך (הוצ' מצר, 1929); אבו דאוד, סֶנֶן א', ע' 183 (הוצ' מצר, אל־נְאֻזִיה) וְנִסְאִי, סֶנֶן ג', ע' 155–167 (הוצ' אל־אֶזְהַר). ואקדי (בתרגומו המקוצר של Wellhausen), ע' 247, מספר כי בהיות מוחמד וחבריו בחֲבִיבִיָּה ירדו גשמים, אבל הם לא סבלו משום כך, כי עליהם לא ירד המטר.

(29) ר' אבן סעד א' א', ע' 54. לפי כתאב אל־פִּקָּה עלא מד'אהב אל־ארבעה, קסם אל־עבאדאת (הוצ' ווארת אל־אֶזְקָאף, קאהרה, 1936), ע' 257, מספרים הַחֲנֵפִים, שהתפלל היה אבו טַאֻלַב, בנו של עבד אל־מִטְלָב, גם הוא דודו של מוחמד. נראה לנו, שאין זו שגיאה, אלא שינוי מכוון, נשמע תיכף שהיו מייחסים כוח השפעה על הגשם לדוד שני של מוחמד, עֲבָאס, אבי שושלת הח'ליפים מבית עֲבָאס. מגמת מסורת שנייה היה לספר שבחזו של אבו טאלב, אבי בית עלי: ע' לוז, Noeldeke,

ZDMG LII, S. 27

(30) אבן סעד ד' א', ע' 19; בח'ארי, אסתסקא, § 52 (ב', ע' 75); מנאקב, § 206 (ה', ע' 91); כתאב אל־עֲאֵנִי י"א, ע' 81; אבן אל־אח'יר, ב', ע' 435; אחרי הנס נקרא עבאס "סאקי אל־חַרְמִין" (משקה שתי הערים הקדושות – מכה ומדינה). בני בניו התפארו מאוד במעשה זה של אביהם; ע' לוז,

ראינו, ששאלת הגשם של אבן היבאן וכן זו של מוחמד (לפי המקורות הקדומים) לא נאמרה בקהל-עם אלא היתה תפלת יחיד, כמעשה חוני המעגל בשעתו והכמים אחרים. אבל בנוסחאות המאוחרות של מעשה מוחמד מסופר, כי ערך את בקשתו בשעת תפילה בציבור. נזכרו גם מנהגיו בתפילת ההשקאה (דעא אל־אסתסקא) כפי שהיא נקראת בספרי-הדת המוסלמיים. אלה נקבעו למנהג חנבה של האיסלאם בשאלת גשמים. בפרטים אלה יש הרבה ממנהגי ישראל לפי סדרי תענית גשמים⁽³¹⁾. מוחמד היה בא לתפילה זו בבגדי חול, או אף מתעטף שחורים, במצב רוח מדוכא. יש חלוקי דעות אם היה עולה על המנבר (הבימה) בשעת התפילה (הדרשה) או לא. תוכן הדרשה היה מעניין היום. בה היה מבקש רחמים ושופך את תחנוניו, ומעורר את העם לתשובה, שהיא העיקר בתפילת האסתסקא, כי עצירת גשמים היא עונש מן השמים על חטאי הדור. אחר-יכן היה כורע שתי כריעות ומתפלל וקורא את הקראה (פסוקי הקראן). בלא אדאן ואקאמה⁽³²⁾. בקשתו של מוחמד בתפילת ההשקאה היתה: אללה, השקנו גשם נדבות, בשפע, מפרה ומועיץ — ולא מזיק; מהר ובלי שיגרום צרות. בקשה אחרת היתה: שלח מטר לעבדיך ובהמותיך, וגלה רחמך, והחיה את ארצך המתה⁽³³⁾. מוחמד היה נושא את כפיו רק בתפילת אסתסקא⁽³⁴⁾. בזמן הכריעה השנייה היה השליח הופך את בגדו; השפה העליונה לתחתונה או הימין לשמאל⁽³⁵⁾. יש חושבים שהיה בזה מעין מעשה כשפים⁽³⁶⁾.

בכמה עניינים מסופקים, מפני שנמסרו עליהם חדיתיים סותרים זה את זה, בא פסק ההלכה בפסקה של ארבע השיטות העיקריות והמוכרות של השריעה (שולחן ערוך) המוסלמית.

תפילת האסתסקא אינה נערכת במסגד סגור, אלא במצלא, שהיא (ברגיל) רחבה שעליה מסגד, ועליה בניין המראה את כיוון הקבלה. הדרשה של שאלת גשמים⁽³⁷⁾ צריכה להיאמר על הארץ ("ממעמקים") ולא מעל הבימה. מצווה להרבות בבכיל ותחנונים.

גולדציהר, *Muhammedanische Studien II*, S. 108. שהראה על המגמה הבולטת באגדות אלה. (31) ר' קסטלני, מפרשו של בח'ארי כבר הרגיש (ב', ע' 266) בזה, ששאלת גשמים בציבור שונה מתחינת היחיד, ומונה שלושה סוגים של שאלת גשמים: בקשת היחיד; הבקשה (של רשות) אחרי התפילה הרגילה; הבקשה בשעת התפילה ובתוכה.

(32) ר' בח'ארי שם, § 62 (ב', ע' 81); מסלם ו', ע' 197; אבו דאוד א', ע' 181; נסאי ג', ע' 156 ואילך; ע' 163 ואילך; ור' גם מעשה עמר, אבן אל את'יר ב', ע' 435; ע' גולדציהר, *Islam VI*, S. 304 — האדאן היא הקריאה לתפילה והאקאמה היא מעין ברכו של הש"ץ; ע' E. Mittwoch, *Zur Entstehungsgeschichte des islamischen Gebets* Ss. 22—23. האדאן והאקאמה לא היו חשובים, הואיל כל העם התאסף לתפילה בין כך ובין כך.

(33) ר' אבו דאוד א', ע' 182 ואילך; ע' גם בח'ארי, ג' 71 § (ב', ע' 84); נסאי ג', ע' 164.

(34) ר' בח'ארי, שם, §§ 69—70 (ב', ע' 82 ואילך); מסלם ו', ע' 193 ואילך; אבו דאוד א', ע' 182; נסאי ג', ע' 158. (35) ר' בח'ארי, §§ 48—65; 68—65; והמקורות שהובאו בהערות הקודמות.

(36) כך נהגו לעשות הטועים במדבר, *Wellhausen, Reste arabischen Heidentums*, S. 196. גולדציהר, *Orientalische Studien*, ע' 311, הערה 4, מזכיר מנהג דומה של יהודי קקוז. מ' ק' לם ו', ע' 195 (לפי המספר השני, על פי טעות נכפלו המספרים של כמה עמודים) מספר, שכשבא הגשם היה מוחמד מרים את כנף בגדו, כדי שיבואו עליו המים, שהם סימן ברכה ורחמי אללה.

(37) בדבר מקורה היהודי של הדרשה, שבאה במקום קריאת התורה, ע' מיטוויך, במקום הנ"ל, ע' 31.

לפני התחלת התפילה חייב האמאם (מִכְנֹן התפילה) לעורר את האנשים שיחזרו בתשובה, יפרשו מן החטאים ויתפייסו עם אויביהם. מצוה לצום שלושה ימים לפני התפילה. בשעת התפילה מתאספים הכוֹל, טף וזקנים; אף את הבהמות מוציאים אל הרחבה, מרחיקים את היונקים מִחִיק אמותיהם, כדי להרבות את היצירה³⁸.

אין כִּלְסֶפֶק שדרכי שאלת גשמים של הערבים בצורות שתוארו כאן — בין אם היו בקשות יחיד או סדר תפילות בציבור — נשאלו מן היהודים, והושפעו ממנהגיננו³⁹. מנהגי שאלת גשמים של הערבים, לפני שכירו את מנהגי היהודים, היו אחרים לגמרי⁴⁰. הברווים האמינו, שהגשם יורד בהשפעת כוכבים ידועים. מוחמד כינה בשם כופרים את אלה שאמרו: כוכב זה וזה הוריד לנו מטר⁴¹.

לְבִטּוֹף כדאי לציין, שעוד בדורות האחרונים היו בתימן יהודים, אשר בכוח תפילתם ידעו להוריד גשמים. מסופר על הרב צאלח בן יחיא (חי לפני שלוש מאות שנה) מחבר הספר פרי צדיק, כי בימי בצורת היה לוקח קרדום, יוצא מחוץ לעיר, כורה שוחה ("מעמקים") ועומד בה בתפילה עד שנתקשרו השמים בעבים; וטרם הספיק לשוב אל ביתו, כבר ירדו גשמים⁴².

ר' יעקוב ספיר, אשר ביקר בתימן לפני שמונים וחמש שנה בקירוב מתאר תענית גשמים בצנעא:

וגשם אין בארץ. הרעב יחוק מיום ליום... גם נגף (הכאלירה) החולירע רחל החל בקצף גדול בעיר הגויים (בצנעא). כמאתים איש מתים בכל יום עד שהמלך בכבודו יצא בלבוש שק אחר מטת אחד מבני ביתו כי נגע עד לבו, והוכיח בשבט פיו להישמעאלים שישובו אל ה' בכל לבבם, כי אין גשם והולכים למות וגזר צום ועצרה שלושה ימים. אבל גם בין היהודים, אשר עדי-כה לא נגע הנגע והתקנאו בהם הגויים, עתה נדבק מעט בקצה העיר התחוננה. וגזרו צום ותרועה קראו עצרה על יום שני ט"ו באב. סוגרו כל בתי-הכנסיות ונאספו באלה הארבעה הגדולות, מלאות צאן אדם. אחר התפילה והתחוננים והלמוד קמו כולם ונאספו יחד והוציאו ספר תורה מבית-הכנסת בית אלשיך הנוכח אל הרחוב הסמוך לביהכ"נ... בתחלה עשו התרת כשפים (כאשר ספרנו לכם למעלה שגם בהעצר השמים ולא יהיה מטר יאמרו שלפעמים הוא מעשה כשפים ויש להם על זה נוסח השבעה והתרת כשפים) וישבו על הארץ וקראו תהלים, תחנונות ובקשות ומוקני העדה וחכמיה קמו ודרשו דברי מוסר ודברי כבושין. ואחריהם המלמדים והתלמידים היושבים בעגולה באמצע קראו בקול גדול

38) ר' כתאב אל-קהק עלא מד'אהב אל-ארבעה, קסט אלעבאדא, עע' 257—260, עי' גם קסטלאני

בפירושו לבח'ארי ב', ע' 283.

39) דעה אחרת מביע Juynboll, *Handbuch des islamischen Gesetzes*, s. 93

40) ר' התיאור אצל אַמִייה בן אבי אלצלת ל"ד, ל"ג—ל"ו (כחוצא Schultness)

ודברי Wellhausen, *Reste arab. Heidentums*, s. 210. בתפילות, שהיו מתפללים הערבים בימי ההג' לא נזכרה בקשה על הגשם; עי' כתאב אל-אעאני ג', ע' 4; עקד אלפריד (הוצ' מצר, 1942) ג', עע' 420—425.

41) ר' מאלך, מוטא א', עע' 152 ואילך, ואקדי (תרגום Wellhausen), ע' 248;

אחמד בן חנבל ב', ע' 421; בח'ארי, אַקְטֶסְקָא, § 77 (ב', ע' 86); נסאי ג', ע' 164;

טיאלטי, § 1262; עי' גם אחמד בן חנבל ב', עע' 262—291; הוא מספר שבימי האיסלאם זנחו הערבים את מנהגם לפנות אל הכוכבים ולבקש מהם גשם.

42) ר' E. Brauer, *Ethnologie der jemenitischen Juden*, S. 366

פעמים רבות: יא ראבנא אירחאמנא (= הוי ה' רחם עלינו) כנזכר, וכף המקלה אחריהם. כמה מהזקנים אמרו תוכחת מוסר אשר המסו גם לב האבן. ככה שינו ושלשו הנערים אחריהם כאמור... אחד הזקנים עמד ואמר... בואו ונכינה קברינו... גם הנשים העומדות סביב בחלונות ועל הגגות שפכו דמעותיהן מים... לקול שאונם נאספו גם גויים רבים ועמדו... דמעת העשוקים והנאנקים לא נפלו ארצה... השמים התקדרו בעבים ומטר נתך ארצה ויהי גשם שוטף עד שלא יוכלנו לצאת מבית-הכנסת אחר תפלת ערבית וכף הליילה ההוא. אז נתקדש שמו הגדול ית"ש והרבה מהגויים האמינו שהיהודים הורידו המטר בזעקם לה' ובאו לברך אותם.⁽⁴³⁾

עוד בדור הקודם האמינו הערבים בתימן, שבידי היהודים מפתחות הגשמים ולפעמים אילצו אותם בכוח להתפלל בעדם על הגשם.⁽⁴⁴⁾

(43) ר' אבן ספיר א', ע' ק"ה.

(44) ר' Brauer, שם, ע' 367. למנהגי הפלאחים בא"י עיין G. Dalman, *Arbeit und*

R. Patai, *HUCA* XIV, p. 265. גם ר' ; *Sitte in Palästina* I, 1, Ss. 133 ff.

מדור נומיסמאטי

בחוברת זו פותחת המערכת במדור נומיסמאטי מיוחד למאמרים, רשימות והערות בענייני מטבעות בכלל, ומטבעות היהודים בפרט. החלטה על-כך כבר נתקבלה לפני זמן-מה.

עתה עם ייסוד חוג נומיסמאטי המסונף לחברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה (ר' להלן בחוברת זו) תהיה נודעת למדור זה חשיבות מיוחדת גם ככמת-בטאון לחוג הנ"ל.

המערכת.

מטבע-ה"סוכף" של הירודס אגריפא האב

מאת ב. קירשנר

בדרך-כלל רואים בסמל שפּוֹרֶס המטבע הידועה של אגריפא הראשון סוכף בעל פיפים או מללים (fringes), סמל לשלטון⁽¹⁾. אך נרקיס דומה כמפקפק במקצת בביאור התמונה כסוכף, מתוך שהוא מוסיף ואומר: אם זהו סוכף באמת⁽²⁾, חוקר המטבעות אקהל⁽³⁾ כבר חשב את הסמל למעין אוהל (tabernacle)⁽⁴⁾.

(1) ר' נרקיס, מטבעות היהודים, מס' 40; ריפנברג, *Ancient Jewish Coins*, מס' 59;

רוג'רס, *Jewish Coins*, מס' 36.

(2) ר' נרקיס, כנ"ל, ע' 68.

(3) ר' Eckhel, *Doctrina numorum veterum*, (לפי Cavedoni, ר' הערה 4).

(4) והשווה גם Cavedoni — Werlhof, *Bibl. Numismatik* I, S. 61;

M. A. Levy, *Geschichte der jud. Muenzen*, S. 81.